

Verslag - Thematafels Werkatelier II Gebiedsagenda Wadden 2050

28 maart 2018 - Den Helder

Thematafel Energietransitie

Max van Gils en Bert Doze

Groep 1

- Maak gebruik van natuurlijke omstandigheden voor opwekken duurzame energie zoals. stroming, golven, water, wind zon etc.
- (Onder)steun en geef ruime (ook in regels) aan innovaties zoals watervlieger/golfenergie/blue energy etc.
- Begin kleinschalig met pilots en schaal later op.
- Ambitie ED lijkt groter dan in rest Waddengebied.
- Eilanden en kust moeten zich zelf bedruipen.
- Neem voorbeeld aan planet Texel: stel geen einddoelen maar hanteer ontwerpprincipes.
- Niets doen is geen optie, dus leer vooral door (veel) te doen.
- Bij visserij is Gas to Liquid nu nog niet rendabel maar misschien op termijn toch interessant.
- Plaats geen windmolens op de eilanden. Zoek oplossingen in combinatie kust, zee en eilanden.
- Formuleer toekomstbeeld/opgave. Deze is nu niet duidelijk/helder.
- Onderzoek mogelijkheden windmolens voor power to gas.
- Maak regio regel(s)luw/slim t.bv. innovaties en snel schakelen naar alternatieven.

Samengevat

1. Geef ruimte aan nieuwe ontwikkelingen/innovaties.
2. Gebruik (natuurlijke) omstandigheden/cluster vraag-aanbod.
3. Ontwikkel kader voor bescherming natuur/landschap.
4. Schaf beperkende regels af of maak ze slim of (s)luw.

Groep 2

- Onderzoek de mogelijkheden van Geothermie (2km in bodem) en ultra Geothermie (4 km in bodem).
- Zet zwaar in op innovaties, misschien op termijn ook gas uit zeewier.
- Geef duidelijk de urgentie van opgave aan wat nu/straks te doen, faseer waar nodig bv uitfaseren gasketels cv over 2/3jaar.
- Breng risico's die met transitie samenhangen in beeld.
- Bekijk niet alles apart, ga z.s.m. aan de slag pak alles aan. Eerst kleinschalig en waar nodig en mogelijk later opschalen.
- Breng in beeld welke waarden/kwaliteiten beschermd moeten worden en waar mogelijkheden zijn voor inpassen nieuwe technieken.
- Ontwikkel met tussenstappen/programmeer adaptief.
- Landbouw kan cruciale rol vervullen in oplossingen gelet op wind, zon en biomassa.
- Benut potenties zeewater (warmte koude opslag).
- Speel in op oplossingen die het waddengebied zelf aandraagt i.v.m. draagvlak.
- Ontwikkel sturingsfilosofie voor waar, hoe en hoeveel.
- Maak gebruik van kennisinstellingen, zoals ECN.
- Onderzoek aan welke knoppen kan worden gedraaid behalve kosten en geld.

Samengevat

1. Ontwikkel strategie voor invulling transitie, gebruik pilots (living lab).
2. Maak gebruik van kennisinstellingen in gebied zoals ECN.
3. Speel in oplossingen die het gebied zelf aandraagt.
4. Breng urgentie en risico's in beeld.
5. Ontwikkel sturingsfilosofie.
6. Hanteer tussenstappen in doelbereik, programmeer adaptief.

Thematafel Landschap en cultuurhistorie

Jorn Jongma en Gerda de Bruijn

Samenvatting

Vanuit de historische ontwikkeling van het Waddengebied zou je een flink gebied tot het Waddengebied willen rekenen, grofweg de kleigebieden van Groningen en Friesland en de kop van Noord-Holland tot halverwege West-Friesland. Dat is relevant om de landschappelijke eenheid in het heden te kunnen begrijpen.

Een andere belangrijke notie is dat het Waddengebied grote veranderingen doorgemaakt heeft en altijd in beweging is geweest. Die dynamiek, waarin mensen-handelen een belangrijke factor geweest is, hoort bij het gebied.

Erfgoed bestaat uit meerdere tijdslagen, die allemaal bijdragen aan het vertellen van het verhaal van de ontwikkeling van het gebied en de opbouw van de lokale identiteit. Dit betekent dat je met een brede benadering het gebied het meeste recht doet.

Inzoomen op de werksessies

De werksessies bestonden uit twee delen, een deel waarin de deelnemers de waarden in het gebied op landschappelijk en cultuurhistorisch gebied konden benoemen. Vervolgens werd door de deelnemers ingegaan op de bijdrage die cultuurhistorie kan leveren aan opgaven als leefbaarheid/economie en landschap/ecologie.

Genoemde eigenschappen

Van oudsher kenmerkend is de verbinding die bestaat tussen land en zee, die gevormd wordt door directe en indirecte waterstaatkundige elementen. Deze verbinding staat onder druk door de versterking van dijken, maar kan door het juiste gebruik van dijkstructuren en de historisch ontstane verkaveling ondersteund worden.

In het denken over kustverdediging en de fysieke uitwerking daarvan is een ontwikkeling te ontdekken, die zich ook nog laat aflezen. Door op een verstandige manier met de huidige kustverdediging om te gaan blijft deze ontwikkeling zichtbaar en kunnen methodes en kennis uit het verleden bijdragen aan de kustverdediging van de toekomst.

In de verkaveling van het gebied zijn verschillende tijdslagen terug te vinden, van historische verkaveling via vroege ruilverkavelingen naar vergaande schaalvergroting en rationalisering. Deze verscheidenheid in tijdslagen biedt inzicht in de ontwikkeling van het gebied.

Sinds begin 20^e eeuw zijn op de eilanden naast een maritieme en agrarische gemeenschap ook in sterke mate een recreatief landschap ontstaan, waarin de natuur en de bebouwde omgeving een belangrijke rol hebben.

Voor alle ontwikkelingen in het gebied geldt dat het belangrijk is om waardevolle historische elementen te identificeren die de verhalen van het gebied kunnen dragen om het verhaal te vertellen en die te behouden. Hier moeten met de gemeenschappen keuzes in gemaakt worden. Waar verdwenen dorpen spannend zijn vertellen ook de bestaande dorpen een belangrijk verhaal, want waarom zijn deze dorpen wel bewaard gebleven?

Een brede benadering van erfgoed is het meest productief om de meerdere lagen die in de loop van de tijd ontstaan zijn te blijven herkennen.

Het landschap van de Waddenzee wordt gekenmerkt door openheid, maar ook de natuurlijke processen van het ontstaan van het landschap zijn nog zichtbaar en dragen bij aan de Outstanding Universal Values van de aanwijzing als Unesco werelderfgoed. Dit verhaal is te vertellen aan de hand van kenmerkende visuele kenmerken tot in de kleinste details als de zandribbels op de platen die gevormd worden door de stroming.

Ook het immaterieel erfgoed, de gebruiken in en de gebruikers van het gebied voegen verhalen toe over hun vak en het leven in het gebied. Zo zijn er specifieke feesten, sociale structuren en historisch gegroeide economieën zoals de visserij.

Dit immateriële erfgoed is ook te koppelen aan het toerisme, al is het belangrijk de eigenheid te behouden.

Harlingen is naast de doorgang naar Terschelling en Vlieland ook zelf cultuurhistorisch belangwekkend. Het zou mooi zijn als dit verhaal beter verteld kan worden, ook in de samenhang met de eilanden.

In de ruimtelijke inrichting kan het waardevol zijn om te laten inspireren door cultuurhistorische elementen, zoals het gebruik van Elzensingels op Terschelling als groene erfafscheiding rond recreatiegebieden of tuinwallen op Texel.

In de overgang van kust naar zee zijn er interessante kweldergebieden, die bij kunnen dragen aan waterveiligheid maar die ook de verbinding van de kustbewoners met de Waddenzee kan bevorderen en bij kan dragen aan natuurwaarden.

De centrale rol van Friesland in handel rond de Middeleeuwen kan inspireren voor de toekomst, nu het gebied veel meer beleefd wordt als de rand van de wereld. Er kan trots en identiteit aan de verhalen ontleend worden.

De bijdrage van cultuurhistorie aan leefbaarheid en economie:

- Onderzoek waar de toerist voor komt, hoeveel komen er in het bijzonder voor cultuurhistorie en hoeveel hechten er waarde aan.
- Vertaal de geschiedenis op agrarisch, maritiem en waterstaatkundig gebied naar verhalen die nu nog verteld kunnen worden. Zoek hierbij structuren die het verhaal kunnen vertellen en het gebied identiteit geven.
- Gebruik de trots van de eigen bevolking en voed die trots met historische verhalen. De bewoners zullen de rol van ambassadeur van het gebied op zich nemen.
- In de omgevingsvisie is het belangrijk dat je bepaalt wat je wilt behouden. Daarbij kijk je naar de wetenschappelijke waarde van wat behouden moet blijven, maar ook naar de lokale betekenis en waardering. Naast behoud is het ook van groot belang dat de dynamiek behouden blijft en er bewust ruimte gehouden wordt voor innovatie.

Het platteland aan de kust is economisch kwetsbaar en kan daardoor steun gebruiken van verhalen over de ontwikkeling van het gebied van terpen en kloosters tot een efficiënt landbouwgebied. Deze verhalen kunnen de identiteit en trots van het gebied versterken en daarmee de betrokkenheid bij de eigen gemeenschap. Voorbeelden zijn de bus vol verhalen van Leeuwarden naar Holwerd en Holwerd aan zee om het dorp te revitaliseren. Met de rust, karakteristieke woonomgevingen en moderne techniek kan het kustgebied voor specifieke mensen die rust zoeken en aan huis werken een interessante woonplek zijn.

Het is interessant hoe de bijdrage van cultuurhistorie trilateraal bekeken wordt.

De bijdrage van cultuurhistorie aan ecologie:

Een flexibele overgang van land naar water en zachtere oevers passen in de vroegere waterbescherming en bieden kansen voor natuurvorming. Een voorbeeld is de Stryper polder op Terschelling met het plan om met cultuurlandschap natuur te ondersteunen. Kanttekening is dat een Mondriaankwelder die hier eerst bedacht was weerstand opriep. Daarnaast kunnen oude slenken en watersystemen, die onder druk staan door moderne landbouw, gebruikt worden als ecologische verbinding.

Behoud van landschapseigen elementen als Texelse tuinwallen en Terschellinger elzensingels die ecologische waarden hebben. Maar ook het behoud van de gebiedseigen beplanting en ecologie op terpen, wierden en bij boerderijen.

Op de Rede van Texel spoelen wrakken vrij die we meer willen beschermen. Het verminderen van de bodemverstoring door de bescherming is ook goed voor de ecologie en er kan rekening gehouden worden met bescherming van de wrakken die ook optimale kansen biedt voor natuurontwikkeling.

Een goed voorbeeld van een combinatie van cultuur, landschap en ecologie zijn de Peazemerlannen bij Paesens in Fryslân. Hier wordt een kweldergebied als natuurgebied beheerd.

Vissers kunnen aan toeristen vertellen hoe er gevist werd en voorlichting geven over de ecologie.

Thematafel Een leefbaar Waddengebied

Aletta Kalma en Paul Mijland

Kustgebied

Hoe zien we dat in 2050?

- Aantal huishoudens blijft komende jaren wel gelijk, of daalt in laag tempo.
- Werelderfgoed heeft nu de focus, waarom? Niet voor iedereen positief. Werken aan idee dat werelderfgoed iets positiefs is, niet alleen belemmering. Kan cultureel werelderfgoed Waddenzee de kust ook kansen bieden?
- De uitzonderlijke waarden van het kustgebied langs de Waddenzee, heeft geen werelderfgoed status nodig.
- Maak het landschap beleefbaar en leesbaar. Het kustlandschap biedt kansen voor natuur en recreatie. Kust: vaste land is ook bijzonder, dit hoort ook bij het gebied. Dan moet je wel iets met de dijk, want nu met de rug naar de Waddenzee. Hoe kust veranderen? Maatwerk voor de dijk (harde en zachte dijk), meer kansen uit halen.
- Het bijzondere van het gebied uitvergroten (trots zijn op gebied – op de kaart zetten).
- Identiteit van gebied gebruiken om economische activiteit te ontwikkelen.
- Zorg er voor dat de bewoners die in het kustgebied wonen zich ook kustbewoner voelen. En dat zij het verhaal vertellen. Trots zijn op het gebied. Gewoon = bijzonder.
- De identiteit van het gebied behouden en vermarkten. Vitaliteit van het gebied: laten zien welke kwaliteiten het gebied heeft.
- Voor leefbaarheid zijn economische activiteiten nodig.
- Krimp is er nu eenmaal, juist mee omgaan, rekening mee houden. Gepensioneerden hebben tijd en geld, daar meer mee doen. Hoe ouderen (gepensioneerde) trekken: rust, ruimte en zorg. Dan moet dus wel de zorg op peil zijn, ICT, etc.
- Voorzieningen kunnen niet altijd behouden blijven, organiseer dat ze bereikbaar zijn/technische/digitale middelen. Moet je het erg vinden dat er krimp is, als je economische activiteit van krimp behoudt?
- Flexibele oplossingen zoeken. Niet overal alle voorzieningen permanent aanwezig, maar flexibel in stand houden om kwaliteit in de buurt te houden.

- Basisvoorzieningen: partnerschappen opzetten.
- Zorg voor busvervoer naar de zee, zorg voor voorzieningen zoals horeca, natuureducatie.
- Goede kwaliteit onderwijs aan de wal is ook nodig voor de eilanders.
- Groningen gaswinning: werkgelegenheid zal wegvallen: energie transitie zal slechts een piek van 5-10 jaar geven, houdt hier rekening mee.
- Voor behoud van voorzieningen zoals winkels, horeca, maatschappelijke en commerciële dienstverlening, is partnerschap nodig. Om toekomstbestendig te zijn in het Waddengebied moet je samenwerken. Benut elkaars kennis en kwaliteiten.
- Meer inzetten op langzaam/duurzaam toerisme.
- Toerisme aan de kust versus of juist samen met landbouw (voorbeeld Schouwen Duivenland).
- Voorbeeld Holwerd aan Zee: steun en faciliteer ideeën en ontwikkelingen die uit de lokale bevolking komen. Als mienskip/gemeenschap dingen oppakken, kanteling moet door de bewoners zelf komen.
- Groningen: krimp niet keren, maar wel in goede banen regelen. Maar gaat zo snel, dat kwaliteit van onderwijs in problemen komt. Zelfde geldt voor ziekenhuizen. → overheden zijn hier aan zet.
- Onderwijsprobleem is ook gebiedsgericht; kwaliteit in noordoost Groningen is groot probleem. Kinderen moeten daar gelijke kansen krijgen.
- Kans om onderwijs specifiek in te richten op naar buiten te gaan. Vergelijk met Deens / Scandinavische concept Maak plus van dit schoolprogramma.

- Pas op: toerisme vooral laagopgeleid werk. Er moet ook hoogopgeleid werk komen.-> kwalitatief goed werk.
- Staar je niet blind op toerisme.
- Energietransitie levert maar beperkt werkgelegenheid op (zie rapport van Quintet, Alexander Wierdsma).

Eilanden

- Tekort aan betaalbare huizen. Hierdoor vertrekken jongeren. Te weinig hoger opgeleid werk.
- Mogelijkheden voor hoger niveau werkgelegenheid eilanden onderzoeken, benutten, verbinding met vaste wal.
- Zelfredzaamheid van de eilanden blijft van belang, je kunt tenslotte niet altijd van het eiland af.
- De eilanden kunnen de samenwerking bijvoorbeeld qua diensten meer benutten. In beeld hebben waar behoefte aan is, bijvoorbeeld specialistische zorg.
- Voor bepaalde opleidingen “eis stellen” dat stage moet worden gelopen op een eiland (pabo, verpleegkunde, geneeskunde..). En ook trainees kunnen we juist op de eilanden goed gebruiken. Iemand in de groep had ervaring in Australië waar dit gebruikelijk is.
- Goed in beeld hebben wat de kinderen en jongeren op het eiland in de toekomst zelf willen.
- Kan een eigen gemeentelijk woningbedrijf kansen bieden om meer te sturen in de woningvoorraad?
- Moet je nog wel bijbouwen? En waar dan? Nadruk zou moeten liggen op transformatie woningvoorraad en inbreiding.
- Het behoud van de bevolking is nodig voor het behoud van de identiteit van de eilanden.
- Kunnen we met het Rijk een basispakket leefbaarheid samenstellen met voorzieningen die nodig zijn voor de leefbaarheid op de eilanden samen stellen. En er samen voor zorgen dat de financiering zo geregeld is dat deze te allen tijde blijven bestaan.
- Meer bereikbaarheid ook 's avonds biedt kansen voor forensen van/naar eilanden.
- Verbreding van het seizoen nog verder doortrekken.
- Meebewegen met de kansen die de demografische ontwikkelingen bieden (i.p.v. ertegen in) > juist de zorg op de eilanden op hoger niveau brengen. De kwaliteiten van de eilanden benutten: rust en ruimte zijn goede omgeving om in te herstellen/revalideren > zorg voor ouderen. En deze zorgvoorziening kan dat ook weer door de eilandbewoners worden gebruikt, Healthy Islands.
- Door voorop te lopen met technische en digitale ontwikkelingen, kunnen bepaalde voorzieningen zoals onderwijs, zorg, werk meer op afstand georganiseerd worden.
- Werknemers waar op de eilanden vraag naar is bijvoorbeeld kok, fietsenmaker, etc. organiseren dat er voor werkzoekenden (mensen in de bijstand) opleiding, huisvesting en werk beschikbaar is. Voorbeeld Texel, leerwerk-woon contract.
- Zorgen voor tijdelijke woningen (tot 10 jaar), zolang er nog vraag is naar extra huisvesting. (voorbeeld Texel).
- De eilanden zijn net zo belangrijk als de rest van Nederland.
- Waddencampus: onderwijs naar de eilanden toetrekken. Kinderen kust/eilanden uitwisselen. (Andersom denken: niet alleen van eiland naar kust maar ook van kust naar eiland). Specifieke eilandsituatie in aanbod onderwijs benutten “buiten/natuur onderwijs”.
- De samenwerking tussen eilander onderling en met kustgebied meer benutten. Dit leverde een interessante discussie op over alles zelf oplossen of gezamenlijk een vuist maken. Iemand stelde als extreem voorbeeld een fusie van eilanden met kustgemeenten voor.
- Er moet ruimte zijn om wet- en regelgeving aan te passen aan specifieke eilander situatie.
- Middelbaar onderwijs wordt vaak afgerond op het eiland van herkomst. Pas voor vervolgonderwijs gaat men naar de vaste wal. Qua onderwijs niet alles op het eiland zelf willen oplossen.
- Eiland identiteit is een belangrijk gegeven.

Thematafel Natuur van Wereldklasse

Barbara Holierhoek en Geertjan Smits

Er is gekeken naar de reacties op de 5 vragen/stellingen van de ochtend.

Willen we knutselen aan de Waddenzee (ter verbetering van natuur)?

De meerderheid (75 stemmen) zegt ja. NEE en opmerkingen: Eerst goed begrip van hoe huidige situatie is ontstaan / We knutselen al teveel / Laat de natuur zijn gang gaan: Ingrijpen is tegennatuurlijk.

Stel de mijnbouw heeft geen tot weinig negatief effect op de natuur van de Waddenzee, is mijnbouw onder de Waddenzee dan acceptabel?

27 Stemmen JA. De ruimschootse meerderheid zegt NEE. Ook weinig effect is effect, dus NIET doen (denk aan gaswinning). Je krijgt het niet meer teruggedraaid. Mijnbouw past niet in een circulaire economie. Natuur raakt ook mensen, dus niet doen.

Zit de visserij in haar huidige vorm de ambities Waddenzee in de weg?

JA zeggen 20 stemmen: De visserij moet verduurzamen anders kan ze niet blijven bestaan. Natuur en visserij zijn gebaat bij een goede visstand, dus probeer elkaar daarin te vinden. NEE zegt de ruimschootse meerderheid: De vissers weten wat er speelt en doen ook veel voor de natuur (Fishing for litter).

Vinden jullie dat het toestaan van bijvoorbeeld jetski's en sneltaxi's past binnen de ambitie van de Waddenzee?

JA met 11 stemmen: Snel-taxi's zijn gunstig voor de leefbaarheid van het eiland (noodzaak en nut). Mits goed ingepast, zou je wel ruimte moeten geven voor dit soort recreatie. NEE zegt de meerderheid: Verstoring van rust en natuur (jetski's).

Verdient baggeren dat het natuurlijk geulenverloop volgt de voorkeur?

JA door 75 stemmen: Voorkeur is de natuurlijke gang maar als andere optie beter is dan daarvoor open staan (bijv. minder CO2 uitstoot door kortere route) bijval). Haal bij het baggeren het slib uit het systeem zodat het niet terugspoelt. Niet doorsteken (kortere geulen) maar doormodderen. Ga lekker door met baggeren: Bereikbaarheid eilanden is belangrijker in dit natuurlijk dynamische gebied.

In de verdere bespreking over Natuur van Wereldklasse is vanuit verschillende invalshoeken bekeken:

Recreatie en toerisme

Aangegeven wordt dat er meer (Nederlandse) bezoekers aan de Waddenzee komen. Vooral bij de Engelsmanplaat is dit merkbaar (zeilers en kajak). Gepleit wordt voor een zonering van toerisme / recreatie als maatregel tegen verstoring. Op 25 april vindt hierover een mini symposium plaats.

Hoeveelheden bezoekers: Gebied reguleert zichzelf wat betreft de hoeveelheid bezoekers. Handhaving en controle via bemanning vuurtorens. Tijdens het gesprek komt naar voren dat wadlopers verplicht begeleiding moeten hebben vanaf xx meter? Er zijn zorgen over het functioneren van de Erecode. Veel bezoekers zouden zich hier niet aan houden.

Visserij

Er wordt uitgebreid gesproken over alle maatregelen en innovatie rond beperking van bijvangst in de garnalenvisserij. Vissers betalen dit allemaal voor een deel zelf en hebben er zelf baat bij (minder werk met uitsorteren en levend houden van jonge vis, door het niet te vangen). Vervolgens komt de vraag: wat wil je bereiken qua ecosysteem? En is de Waddenzee nog wel de kraamkamer voor bepaalde soorten (.i.v.m. watertemperatuurstijging, verandering waterkwaliteit, verandering nutriënten)? Gepleit wordt vooral voor continue monitoring en onderzoek en onderweg bijsturen.

- Bij duurzame visserij kan er worden 'geooogst' – is een opmerking-
- Natuurdoelen N2000 zijn nog niet gehaald – een andere opmerking-
- Denk ook na over de communicatie (tussen partijen).

Sectorale afspraken of integraal?

Hier geeft LNV aan dat dit afhangt van de impact van de gebruiker. Anderen geven de voorkeur aan een gebiedsgerichte aanpak / afspraken.

Bereikbaarheid

Zoek een andere vorm van transport en kijk naar schepen met minder diepgang (= minder auto's) en varen op het getij. Maak een systeemsprong: Graaf tunnels of ga de veerhavens verplaatsen. (per eiland verschillende mogelijkheden).

Mijnbouw

Op basis van emotie is iedereen tegen mijnbouw, ook als de natuurwaarden niet worden aangetast. De gaswinning wordt uitgefaseerd. Zout vertegenwoordigt een klein economisch belang / is op meerdere plaatsen te winnen – ook zonder mijnbouw- en zout onder de Waddenzee weghalen onttrekt zand aan de Noordzee kust waardoor suppletie nodig is.

Sectoraal of integraal benaderen

Liever integraal maar wel erg complex. Ga uit van de ecologische potentie: Doelen formuleren maar wat is er eigenlijk aan de hand? Onderzoek met structureel budget vanuit de overheid en ga van daaruit beleid maken en toetsen. Gepleit wordt voor opzetten van 1 groot onderzoeks- en kennisprogramma (inclusief

monitoring) met structureel budget. Met de uitkomsten van zo'n programma kunnen onderbouwde beleidsbesluiten worden genomen. Bijvoorbeeld hoe om te gaan met baggeren? Een loket voor beheer kan hierbij helpen (maar niet noodzakelijk, er is al een samenwerkingsagenda en zoveel meer).

Waarborg wel de continuïteit van onderzoek en beleid (zoals bij waterveiligheid ook). Iedere 5 jaar samenkomen en resultaten onderzoeken delen en verder richting geven aan beleid en onderzoek. Er gaat ieder jaar ongeveer 10 miljoen Euro op aan baggeren maar er wordt geen geld voor onderzoek vrijgemaakt.

Verbeteren van de natuur (Waddenzee) door actieve fysieke maatregelen te nemen?

- Voorwaarde: Ken de geschiedenis van het gebied en eerdere proefprojecten.
- Houdt rekening met veranderde omstandigheden en stel je doelen bij.
- Vismigratie: Nu maar één doorlaat bedacht, maak er meer.
- Wees het eens over de doelen. Wat wil je bereiken met deze proeven / projecten?
- Als de omstandigheden er zijn komen de diverse soorten vanzelf terug (zie platte oester en ansjovis).
- Knutselen hoeft niet, houdt het maar beschermd en neem de tijd.
- Blijf onderzoeken, ken de geschiedenis en onderzoek wat er aan de hand is zodat je hiervandaan beleid kan maken. Overheid is verantwoordelijk voor structureel onderzoek budget.

Thematafel De Wadden Duurzaam Bereikbaar

Rick Timmerman en Bram Streefland

Vraag aan iedereen: welke opgave(n) zie je m.b.t. de duurzame bereikbaarheid in 2050? En welke strategie moet er gehanteerd worden om die opgaven te tackelen? Ieder heeft voor zichzelf, in een paar minuten, de opgaven/strategieën op een post-it geschreven. Deze hebben we met elkaar geïnventariseerd en besproken. Daaruit kwam naar voren:

Ronde 1

- Toegestuurd werkdocument was niet compleet c.q. de rol van de haven staat er niet expliciet in.
- Veertransport maximaal baggervrij door smalle schepen die frequent varen (op duurzame energie).
- Gebruik weer de Kameel/sleeplift die vaart; (een kameel is samenstel van twee afzinkbare pontons, zodanig gevormd dat ze tezamen aansluiten op het onderwaterdeel van een schip, dat na leegpompen van de pontons daardoor wordt opgelicht en minder diepgang maakt).
- Efficiënte vaargeulen (zo kort mogelijk en minder energiebelasting vs. langere route met minder baggerbezwaar).
- Anders gaan varen, goederenvervoer aangepast aan dynamiek/getij van de Waddenzee.
- Goed openbaar vervoer van en naar alle veerhavens.
- Veertransport zo frequent dat Waddentaxis overbodig zijn.
- Op vakantie hoeft je niet meer je eigen auto mee te nemen.
- Alleen elektrische vervoermiddelen in de Waddenzee.

- Van spuien naar gemalen. Spuien gebeurt in havens (bijv. Harlingen), een gemaal kan elders geplaatst worden. Minder spuien in de haven is minder slib in de haven is minder baggeren.
- Vaarweg Harlingen, hou de vaarweg gewon op diepte (juist ook de 3 drempeltjes weghalen) voorkomt scheepvaartongelukken met evt. Milieugevolgen.
- Weet waar je mee bezig bent, blijf leren en onderzoeken van effecten baggeren etc. We weten zoveel nog niet.
- Overslag niet in havens maar buitengaats/Noordzee (diepere schepen niet naar de havens).
- Stel er zijn in 2050 geen schepen meer. Hoe doen we het dan? En dat de Waddenzee steeds meer verondiept. Te ondiep voor boten maar te diep voor auto-achtigen.
- Kijk niet per eiland, maar per rij eilanden. Zoek dan innovaties op die schaal. Ameland per tunnel is goed voorstelbaar. Terschelling een kade aan diep water en dan dam naar eiland, etc..
- Kijk naar voorbeelden in buitenland. Schier en Ameland kunnen ook per brug, zoals met tol 'Ile de Ré' (hou je wel auto's). Tol Ile de Ré werkt als een drempel, en is er nog steeds ok al is brug af betaald. Tol werkt als drempel voor toeristen en bevordert eilandgevoel.
- Tube/drone/brug passeren allemaal de revue.
- Van Harinxmakanaal bij Harlingen verleggen naar zuiden, in elk geval t.z.v. afsluitdijk. Is baggeren van De Boontjes niet meer nodig.
- Vliegen, neemt steeds minder ruimte in met ontwikkelingen als ronde landings-/startbaan.
- Oplossingen/strategieën moeten flexibel zijn. De Waddenzee is dat niet;
- Met vliegen heb je niet meer te maken met de dynamiek van de Waddenzee;
- Kijk per komberging, maatwerk.
- Vanuit havens meerdere eilanden bedienen. Bijv. vanuit Harlingen eerst naar Terschelling en dan door naar Ameland. Je kunt dus meer kiezen vanuit welke haven je naar welk eiland gaat.
- Zou een gemeentelijke herindeling (opschaling) helpen om ingrijpende opgaves/strategieën voor elkaar te krijgen ('zwaardere' partijen)?

- Hoe minder partijen zich met een verbinding bemoeien, hoe beter! Nu wel erg veel partijen betrokken bij 1 veerverbinding.
- Zoek elkaar en de samenwerking op: 1 organisatie voor alle Waddenhavens (kust en eilanden). Krachten bundelen maakt je slagvaardiger/daadkrachtiger.
- Kies ook voor grenzen. Moet een Lauwersoog ten alle tijden bereikbaar blijven voor de zwaarbeladen en diepststekende kotters. Bij extreem laag water uitwijken naar Harlingen (gebeurt al). Is het bij extreem weer te ondiep, dan wachten ze maar ff buitengaats.
- Als toerist kun je nu niet eiland hoppen...
- Is nog steeds niet mogelijk om losse bagage af te zetten bij de terminal (losse pakjes zonder mensen mag/niet kan).
- Diensten als bagage thuis ophalen door vervoerder is er ooit geweest, nu niet meer. Zou bij Ameland prima kunnen. De hele wereld bezorgd binnen no-time pakketjes over de hele wereld, en dit kunnen we niet. Service van reders moet om hoog. Als dat er weer is, hoeft je je auto ook niet meer mee.
- Meer beloofd worden door minder mee te nemen.

Ronde 2

- Baggeren daar waar nodig. Geulen volgen, ook bij langere vaartijd.
- Gegarandeerde bereikbaarheid, maar dan ook bij heldere randvoorwaarden (duidelijkheid over diepte etc.).
- Geen buitendijkse activiteiten, wel mogelijk houden om havenmond aan te passen i.v.m. veiligheid (is buitendijkse activiteit).
- Er is een regelmatige veerverbinding met eilanden.
- Buizen voor pakket, post en mensen.
- Logistiek is optimaal geregeld voor toerist (geen gesleep met bagage in bussen etc., bagage wordt vervoerd van haven naar huisje).
- Hele transportketen van huis naar huisje moet goed en snel zijn: treinen naar waddenhavens?
- Bereikbaarheid is ongeveer avontuur. De trip naar het eiland mag in de toekomst wel veel avontuurlijker. Meer en veel kleinere schepen waar varen een beleving word.
- Scheiding personen en goederenvervoer.

- Baggeren is geen dispuut meer. Betrokken partijen hebben objectieve afspraken o.b.v. veel meer vertrouwen. Af van de oeverloze discussies in elke werkgemeenschappen.
- Mobiliteitssysteem blijft nodig.
- Natuurlijke dynamiek als randvoorwaarde; innovaties o.b.v. dit uitgangspunt.
- Adaptief systeem (past zich aan de veranderende Waddenzee/-gebied aan.
- Ultiem duurzaam!!
- Integraal concept (land-zee-eiland) en maatwerk.
- Passend bij gebiedswaarden.
- Mobiliteit als beleving.
- Mobiliteit als hefboom naar vitaliteit.
- Vraag gestuurd.
- Beter oost-west infrastructuur (alles in noord-zuid).
- Beter onderlinge eilandverbindingen. Spoorlijn Alkmaar Leeuwarden via afsluitdijk. Trek m door via Groningen naar Leer.
- Aanbod differentiëren (vraag gestuurd).
- Toeristen willen alleen eind van de middag bij huisje zijn. De vaartijd/-momenten minder nauwgezet dan forenzen. Forenzen zitten meer op tijd (beiden hebben/kunnen andere sloopstypes gebruiken).
- Bruine vloot gebruiken als veermogelijkheid.
- Uitfaseren fossiele brandstof.
- Alleen maar elektrisch vervoer op de eilanden.
- Schei toch uit met onnodig autovervoer naar de eilanden.
- Vervoerspakket (niet zelf niet over elke schakel na te denken, te regelen etc.).
- Waarom niet alle betrokken partijen een keer bij elkaar en met benen op tafel verkennen welk systeem voor de toekomst robuust en adequaat is. i.p.v. ieder z'n eigen bedenken en maar afwachten wie wat oppakt.

Thematafel Klimaatbestendig Waddengebied

Ruud de Jong en Wim Schoorlemmer

Hieronder zijn de opmerkingen zoals ze naar aanleiding van de samenvattende ambitie tijdens de workshop zijn weergegeven. De opmerkingen zijn gerubriceerd.

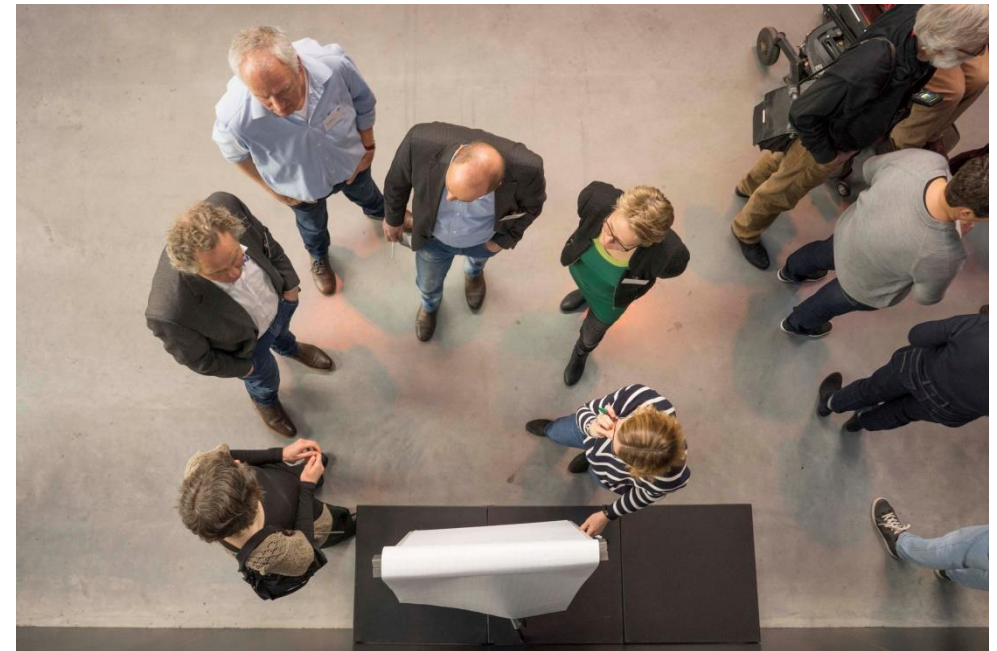
Uitgangspunten

- Koppel het Deltaprogramma mee met ruimtelijke ordeningsvraagstukken in de kuststreek.
- Kijk daarbij ook naar de Investeringsagenda Wadden van de provincies.
- Betrek waterschappen bij de gebiedsagenda; zij moeten het onderwerp klimaatbestendig inhoud en vorm geven.
- Breng goed de vitale en kwetsbare functies in beeld.
- Ga uit van feiten.
- Er is strijd om de ruimte; dit vergt een maatschappelijk debat.
- Risicomanagement zoals nu geformuleerd vergt acceptatie in de maatschappij.
- Neem een voorbeeld aan de wijze van dijkenaanpak in Groningen
- Klimaatbestendig zijn vereist ook actie van burgers.
- Meerlaagse veiligheid is een aanpak voor het hele waddengebied.

Kansen

Dijken en kuststreek

- Vergroot bufferende werking van klimaat op de dijk.
- Kwelderherstel en uitbreiding daarvan vormt een natuurlijk klimaatbuffer.
- Leg “natuurlijke” dijken aan de kust en eilanden en herstel broed en rustgebieden.
- Kies voor nieuw slapersdijken landschap in de kuststreek.
- Maak de waddenkust afwisselender door deel dijken weg te halen, soms vooroevers aan te leggen en terplandschap te benutten. Bodemdaling achter de dijken kan minder worden doordat er dan overslibbing plaatsvindt. Door overslibbing leg je ook meer CO2 vast.
- Pak bodemdaling aan.

Waterbeheer en landbouw

- Er zijn meer mogelijkheden voor zout-zoet overgangen.
- Neem proeven met turbines voor vispassages in de Afsluitdijk.
- Kijk hoe je toekomstbestendig in dit gebied kan omgaan met zoetwater. Leg de richting vast in de NOVI.
- Wees zelfvoorzienend met zoetwater.
- Beeksystemen in het achterland in zijn geheel betrekken bij klimaatbestendige oplossingen voor het Waddengebied.
- Meebewegen met tij als uitgangspunt voor beleid in de Waddenzee.
- Zorg dat regenwater kan wegzakken in bodem.
- Zorg voor meer pluriforme afwatering aan de kust dan de huidige wijze van afwatering (zoetwaterfluxen?).
- Breid en verbreed het watersysteem.
- Zet in op zilte landbouw.
- Ontwikkel landbouw dat rekening houdt c.q. leeft met de verzilting.

Bouwen

- Ga aangepast bouwen!
- Bouw klimaatadaptief in dorpen en steden.

Kustovergangen

- Benut historische kaarten om mogelijkheden in beeld te krijgen waar de kust overgangen mogelijk zijn zoals bv de Marneslenk waardoor je meer een buffer krijgt bij de klimaatverandering.
- Lauwersmeer weer zee of relatie met de Waddenzee herstellen?
- Afvoer van water van het van Harinxmakanaal via Roptazijl en niet meer via de sluizen in Harlingen.
- Bij Holwerd natuur en landbouwcombinaties zoeken door verbinding tussen land en zee te maken.
- Identiteit van de kust is een verhaal waar verder mee kan worden gegaan en is ook kans voor de leefbaarheid.

Bedreiging

- Bodemdaling is risico. Terughoudend omgaan met activiteiten die de relatieve zeespiegelstijging versterken.
- Een bedreiging is de verdrinking van de Waddenzee; daardoor verlies broed en foerageergebieden.
- Zilte landbouw.
- Klimaatverandering leidt tot meer water van boven en meer vanuit de regionale wateren; niet alleen is het een bedreiging vanuit de zee.
- Temperatuur zeewater stijgt.
- Is de zandvoorraad in de Noordzee voldoende voor suppletie?

Conclusies

Klimaatbestendig zijn is meer dan een discussie over de relatieve zeespiegelstijging in de Waddenzee. Het gaat ook en misschien wel meer over de effecten op de eilanden en kuststreek. Voor de gebiedsagenda is een visie op de kust en de kuststreek van belang. Vanuit deze visie kan klimaatbestendigheid ingevuld worden. Aanwezigen tijdens de workshop zien veel in het meer verbindingen leggen tussen zee en land en daarmee adaptief met de verandering van het klimaat om te gaan. Een dergelijke aanpak kan niet zonder te kijken naar alle functies van de kuststreek. Selectiviteit in de aanpak is misschien wel van belang. Niet alles hoeft overal en alles hoeft niet hetzelfde te zijn. Van belang voor visie van de kuststreek is de onderlinge relatie tussen klimaat, bodemdaling, landbouw, zoet water en verzilting.

Thematafel Duurzame Waddeneconomie

Arjen Bosch en Bart van der Kolk

1. Landbouw

Opgaven:

- Hoe zorgen we dat landbouwgronden dezelfde productie blijven houden gezien ontwikkelingen m.b.t. zoet/zout balans, klimaatverandering etc.?
- Er bestaat momenteel nog geen verdienmodel voor alternatieve vormen van akkerbouw, zoals zilte teelt. Dit staat een transitie in de weg.

Mogelijkheden/oplossingsstrategieën:

1. Inzet op natuurvriendelijke landbouwbedrijven. Het beter inrichten van bestaande natuur en het beheer hiervan. Geen natuur ten koste van landbouwgrond.
2. Inzet op innovatieve landbouwtechnieken. Zilte teelt is niet dé oplossing op de problematiek die in het gebied speelt. Wel kan de inzet hierop deel uitmaken van een bredere strategie die inzet op innovatie landbouwtechnieken en bijbehorend watermanagement (niet alleen voor nicheproducten maar vooral voor de grootschalige pootaardappelenteelt). Ook nadenken of landbouw nog land-gebonden dient te zijn richting 2050. Belangrijk om samen met de akkerbouw deze ambities te formuleren.
3. Zet in op wereldwijde 'koploperpositie' in ontwikkeling en productie zilte teelt.
 - Gebied kan fungeren als grote proeftuin voor zilte teelt. Zorg voor voldoende experimenteerruimte. Teelt op zee.
 - Zet in op export van innovatie technieken; de wereld kan hier iets aan hebben. Nodig mensen uit, laat zien wat je doet.
 - Zorg voor goede aansluiting met onderwijs/ technische hogeschool.

Randvoorwaarden/aandachtspunten:

Zorg voor financiële ondersteuning van bedrijven in de transitiefase (bijvoorbeeld via de oprichting van een fonds). Daarbij aandacht voor het feit dat veel beleid op Europees niveau wordt bepaald en er mogelijk wettelijke beperkingen gelden voor financiële ondersteuning.

2. Visserij

1. Zet in op duurzame verdienmodellen (ambitie: visserij voor eerlijke prijs).

- Mogelijkheden/oplossingsstrategieën:
 - Ondersteun de visserij om kosten naar beneden te brengen
 - Visserij die niet alleen kijkt naar economisch rendement, maar eveneens aandacht heeft van het beheer van het gebied.
 - Zet in op innovatie i.p.v. vergroting van productie. Een eerlijke prijs voor het product en goed functionerend ecosysteem. Dit vraagt om een andere manier van exploitatie en vergoeding van je product. Inzet op nichemarkt?
- Randvoorwaarden:

Snel denkende en faciliterende overheid hoort hierbij zodat ingespeeld kan worden op de economie van de visser zelf en snel gehandeld kan worden. Huidige vergunningenstructuur werkt mogelijk belemmerend.

2. Geef duidelijkheid op de lange termijn. Ondernemers moeten zekerheid hebben gezien zij investeren voor de lange termijn. Er is nu al ruimtegebrek, hoe ziet dit er richting 2050 uit?

- Mogelijkheden/oplossingsstrategieën:
 - Maak keuzes m.b.t. duurzame Waddenzeevisserij: wat kan het systeem ons geven en wat is de ruimtevraag die hieruit volgt? Maar ook: zet je in op behoud van visgronden of versterking van de keten?
 - Visserij als versterking van het toerisme. Garnalenvissers is icoon voor waddentoerisme. Als kennis en kunde weg is heb je een probleem. Tegelijkertijd zijn er afspraken m.b.t. wat het gebied aankan. Hoe ga je hiermee om?
- Randvoorwaarden:

Vergroting van het maatschappelijk draagvlak voor de visserij (en landbouw). Dit ontbreekt momenteel. De sector staat te ver van de burger af en er mist trots, waardoor geen goede besluiten genomen kunnen worden (het is te onbekend).

3. Toerisme

Opgaven:

Hoe het toerisme het kustgebied te versterken waarbij gebruik gemaakt kan worden van de cultuurhistorie van het gebied?

Mogelijkheden/oplossingsstrategieën:

1. Inzet op cultuurtoerisme aan de vaste wal. Er is momenteel nog onvoldoende, je zou op sommige plekken meer moeten doen. Holwerd aan zee is hier een goed voorbeeld van. Evenals het beleefcentrum op de Afsluitdijk. Ook inzet op wellness (naar Duits voorbeeld) is een toeristische kans (waarbij gekoppeld aan de Wad specifieke kenmerken zoals klei).
2. Versterk de samenhang tussen initiatieven. Bijvoorbeeld d.m.v. fiets-, wandel- en cultuurroutes. Aandachtspunt: onderlinge samenwerking van gemeenten: 'speel elkaar de toerist toe'.
3. Denk na hoe je internationale cultuurtoerist trekt en hoe lang gaat dit duren (moet je investeren in jeugd bijvoorbeeld (schoolreisjes naar Waddenkust?)
4. Verkoop jezelf als gebied (branding). Je moet je anders presenteren dan overloop van de Waddeneilanden. Doe dat op basis van eigen onderscheidend vermogen. Zoek hierbij ook naar verbindingen met Duitsland. Neem de mensen in het gebied hierin mee.
5. Zet in op sterkere koppeling toerisme met landbouw, visserij en havens (cross overs). 'Sense of place'. Bijvoorbeeld: koppelen van biologische landbouw aan streekgebonden concept voor toerisme. Richt je hierbij op de keten.

Randvoorwaarden/aandachtspunten

ICONOS heeft een leidraad opgesteld over hoe je de Werelderfgoedstatus kan benutten voor de ontwikkeling van Waddenkusttoerisme.

4. Havens en industrie

Opgaven:

- Beschikbaarheid van ruimte voor economische ontwikkeling (op land en op zee).
- Bereikbaarheid van havens/vaargeul is essentieel voor toekomst havens (toegang tot open zee, diepte vaargeul, toegankelijk voor zeeschepen, wijze van baggeren en berging van slib).

Mogelijkheden/oplossingsstrategieën:

1. *Speel in op veranderende productieprocessen:*

- Denk na over hergebruik van lokale grondstoffen (bijvoorbeeld slib).
- Zet in op koppelingen tussen sectoren (natuurlijke restproducten gebruiken als grondstof voor chemie bijvoorbeeld. Maar ook hergebruik van scheepsafval). Denk hierbij in ketens.

2. *Zet in op duurzame en schone scheepvaart en havenindustrie*

- Leg ambities vast m.b.t. duurzame energiedragers scheepvaart. Wat is goed alternatief voor fossiel: LNG? Nadeel dat het niet inpasbaar is in bestaande vloot. Welke andere alternatieven zijn er?
- Maak afspraken met Duitsland over ambities (economie vs. ecologie) gezien de activiteiten van Duitsland impact kunnen hebben op de Nederlandse situatie.
- Waterstof is een potentiële kans voor havens en industriegebieden in relatie tot energietransitie. Dit speelt in de meeste havens (als producent, gebruiker en transporteur).
- Energietransitie vraagt om voldoende arbeidspotentieel. Zorg dat er goede aansluiting vanuit onderwijs is op economische kansen die er zijn in het gebied (bijvoorbeeld via stages en vraag-gestuurde masters en minoren).

3. *Ontwikkel vaarmodellen die bij het gebied passen. Hierbij aandacht voor:*

- Verschil tussen wensen en belangen van zee- en landeconomie. Zijn economische activiteiten vanuit het land gestuurd of zijn er activiteiten die vanuit de zee komen en wat betekent dit voor de gebiedsontwikkeling?
- Enkelvoudige sectorale aanpak volstaat niet: zoek verbinding met andere belangen. Wees flexibel in je beleid en bouw vaste ijkpunten in ter evaluatie.
- Efficiënt baggeren waarbij de natuurimpact wordt beperkt. Denk na over berging slib en reserveer hier ruimte voor (bij berging aan wal ontstaat nieuwe grond/natuur, dit kan gebruikt worden).
- Ruimte voor kabels en leidingen.
- Internationale dimensie (maak afspraken met Duitsland over ambities economie versus ecologie).

5. Zakelijke en persoonlijke dienstverlening

Mogelijkheden/oplossingsstrategieën:

Zet in op het aantrekken van de forens.

Niet alleen in Friesland en Groningen, maar ook de Kop van Noord-Holland (forens die werkt in de Randstad. Dient nagedacht te worden over wat voor een landschap/leefomgeving hiervoor aangeboden moet worden. Zet in op rust, ruimte.

Randvoorwaarden/aandachtpunten:

- Goede wifi en fysieke bereikbaarheid.
- Ontwikkelingen m.b.t. zelfrijdende voertuigen kunnen deze kans versterken.

